

РЕЧ НА ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ АКАД. ИВАН ЮХНОВСКИ

Уважаеми Господин Ректор,
Уважаеми колеги от Харковския университет,
Драги гости и приятели,

Желаейки да изразя още веднъж дълбоката ми лична благодарност за оказаната ми висока чест, към което следва да се добави и искреното задоволство на Ръководството на Българската академия на науките от Вашия забележителен жест на дружеско признание на нашата национална научна институция, бих искал да се спра накратко на нейното историческо развитие след периода, по-точно епохата, свързана пряко с делото на първия ѝ председател и съосновател, българина — професор от Харковския университет Марин Степанович Дринов.

Още при създаването на БКД (русс. Болгарское научное общество) през 1869 г. в гр. Браила, 9 години преди Освобождението на България от турско иго, неговият председател Марин Дринов и останалите учредители изразяват ясно и недвусмислено следващата историческа задача пред БКД, записана в устава му: ”Да си остане завинаги и чрез постепенно усъвършенстване с време да се превърне в една хубава, славна Българска академия на науките”.

През 1881 г., вече в освободена България, се свиква Първото Общо събрание на Дружеството под председателството на основателя му проф. Марин Дринов. За първи път то получава финансова подкрепа от правителството, подновява се издаването на неговия орган “Периодическо списание на БКД”, което излиза с голям обществен успех. Софийското градско управление подарява на дружеството място за построяване на собствена сграда.

След като Марин Дринов се посвещава изцяло на своята научна и преподавателска дейност като професор по славяноведение в Харковския университет, Българското книжовно дружество продължава своя път на развитие, реализирайки последователно идеите, залегнали дълбоко в основата на неговото съграждане.

През 1898 г. новото ръководство на БКД, състоящо се от известни учени, с помощта на министър-председателя Петко Каравелов, развива и укрепва работата на Дружеството.

В периода до 1911 г. БКД увеличава силно общественото си влияние, стимулира развитието на природните науки, задълбочава международните си връзки, включително и чрез избиране на известни учени от Европа за негови дописни членове. По време на политическата криза през 1907 г., когато при откриване на Народния театър в София студенти освиркват цар Фердинанд, БКД застава на страната на уволнените от Университета професори и създава комитет за подпомагането им.

Развитието на научната дейност и нарасналото обществено влияние на БКД довеждат през 1907 г. отново до издигане на старата идея то да се превърне в Академия. Идеята на основателите на БКД, публикувана още през 1870 г., се осъществява на 18 март 1911 г., когато се приема и новият Устав на Българската академия на науките, създаден след основно проучване на уставите на академиите на науките в редица европейски държави. Съгласно Устава “Академията има за цел да разширява и разпространява науките и изкуствата, особено с оглед на българите и българските земи, българския език и българската книжнина”. В Академията се обособяват три клона — историко-филологически, философско-обществен и природо-математически.

Доразвива се научната база на БАН, която включва библиотеката, сбирките от ръкописи и старопечатни книги, както и художествени старини.

През следващата 1912 г. XV Народно събрание гласува и първия Закон за БАН, с който обявява Академията за “самостоятелно и независимо научно учреждение” под високото покровителство на българския цар, а държавата се задължава да я подпомага с бюджетни субсидии. Дейността на Академията се поддържа и от нарастващия брой дарителски фондове, издателска дейност, приходи от дарени имоти и земи.

Войните през 1912-1919 г. се отразяват крайно неблагоприятно върху развитието на БАН, но научният ѝ живот не спира. В навечерието на Първата световна война се разширяват международните връзки на Академията, които излизат от рамките на Европа и достигат Америка. Годините след Първата световна война са особено тежки за БАН, както и за цялата нация. Финансирането ѝ е свършено недостатъчно и Академията е подпомогната единствено от нарастващия брой дарителски фондове. Едва през 1923 г. благодарение на големи усилия от страна на Академията международните ѝ връзки се активизират и тя преодолява изолацията вследствие на световната война.

Въпреки изключителните трудности по време на двете световни войни научният живот не престава и в състава на БАН влизат не само известни учени, но преди всичко учени с голямо обществено влияние и политически позиции. Едва след 1926 г. положението на Академията се подобрява и до голямата криза през 1929-1933 г. даренията значително нарастват, а след преврата през 1934 г. рязко се засилва държавната финансова помощ. Въпреки това обаче не може да се преодолее финансовият ѝ проблем, който е постоянен спътник на издателската и научноизследователската ѝ дейност.

С новия Закон от 1940 г. БАН се преименува в БАНИ — Българска академия на науките и изкуствата, като се прибавя още един нов, литературно-художествен клон и се разкриват нови цели в дейността на Академията — “да съдейства за развитието на науките и изкуствата в България, с оглед на нуждите на българската народностна култура...”. Възлага ѝ се “да дава мнение по устройството и дейността на културни и научни институти и организации”; осигурява ѝ се държавна помощ и ѝ се дават редица нови преференции.

Край на Втората световна война заварва БАНИ като развита научна организация, обединяваща най-изтъкнатите български учени, с голяма издателска дейност, получила обществено и държавно признание, със стабилно международно сътрудничество. През този период се създават значителен брой научни школи особено в областта на природо-математическите науки, чието благотворно въздействие продължава и днес.

Заедно с това Академията съдейства за развитието на науките и изкуствата с оглед на нуждите на българската нация. В Закона от 1940 г. се посочва: “Тя се грижи особено за изучаването на българските земи и природа, българския бит, език и книжнина, българската история, българските изобразителни изкуства и музика, българската материална култура, българското стопанство, изобщо за всички проявления в духовното творчество на българите в настоящето и в миналото”. Тази оценка обяснява значението на хуманитарните клонове в академичната структура и в академичната издателска дейност. По примера на своите европейски партньори Академията е представител на страната пред чуждестранните научни организации. В научната продукция на БАНИ са представени всички направления на българската наука с нейните най-добри постижения. Дори през военната 1941 г. Българската академия на науките и изкуствата изпраща изданията си на 97 академии и научни институти в Европа, Азия и Америка.

Членовете на Академията са преподаватели във висшите учебни заведения, участват в дейността и на висшите научни и културни учреждения на страната. Гражданската позиция на българските учени се очертава в две насоки — твърдото отстояване на академичната автономия и защитата на българския национален идеал.

Политическите промени след Втората световна война довеждат до коренни изменения в живота и организацията на Академията. Укрепващата тоталитарна власт се стреми да на-

ложи политическия си контрол във всички области на обществения живот у нас и, разбира се — върху научната общност и научните институции. Осем от четиридесет и осемте членове на Академията са привлечени пред т.нар. Народен съд и седем от тях получават жестоки присъди. За чест на академичното ръководство и академичните членове те отказват да лишат подсъдимите членове на Академията от академичните им звания преди издаването на присъдите. Ръководството защитава активно автономията на Академията, на която се посяга с подготвяния към 1947 г. нов Закон за Българската академия на науките. Въпреки съпротивата и противопоставянето на ръководството на Академията на готвените промени, на 1 февруари 1947 г. БАНИ се преименува в Българска академия на науките. С този закон се отнема автономията на Академията и тя се подчинява на Министерския съвет, по чието решение могат да се откриват и закриват научните институти.

Последвалата смяна на ръководството на БАН води до прокомунистическа идеологизация на Академията. Проведените през 1945 и 1946 г. избори обаче показват, че въпреки политическия натиск запазеното в голяма степен академично тяло избира за нови членове на Академията предимно изтъкнати български учени.

Този факт, наред със започващото по същото време създаване на научни институти около известни учени към БАН, изиграва изключително важна и благоприятна роля в изграждането на системата от институти, формирането на по-мек и относително либерален политически режим на подбор на сътрудници в Академията в сравнение с другите научни институции у нас.

Следва да отбележим, че в Устава на БАН от 1911 г. и на БАНИ от 1940 г. е заложена възможността от създаване на научни институти към Академията, но постоянния недостиг на средства остава пречка за това необходимо и чакано развитие.

Още през 1945 г. ръководството на БАН, без диктат от държавата, започва подготвителната работа за създаване на институти към Академията и през 1946 г. вече възникват първите три института. Това е резултат на обективната и назряла необходимост за разширяване на научноизследователската дейност, в резултат на която през следващите години броят на новосъздадените институти значително нараства.

Изграждането на системата от академични институти се възприема негативно от някои кръгове, като се смята, че възникват единствено под влияние на Съветската академия на науките. Трябва да се отбележи обаче, че това е едно закономерно явление, характерно за развитието на европейската наука изобщо. В това отношение могат да се посочат редица примери: след Втората световна война редица европейски академии включват в структурата си научни институти, като например Австрийската академия на науките, а по-рано и Шведската кралска академия на науките; държави като Франция и Германия в периода от 1939 до 1948 г. създават паралелно с университетската наука национални центрове за научни изследвания, съставени от многобройни институти и лаборатории.

Започнатият през 1946 г. процес на създаване на институти към Българската академия на науките се развива и в следващите десетилетия. Към 1960 г. в БАН има 35 института, а към 1980 г. научните институти и лаборатории са вече 65. В навечерието на положителните политически промени в България в края на ХХ век техният брой нараства още повече.

Наложената едностранчива идеологизация в страната засяга преди всичко обществените и хуманитарните науки в БАН, но доминиращо развитие получават природо-математическите и техническите науки и съответните им научни звена.

Особено тежък е ударът върху биологическата наука у нас с внедряване на лисенковите теории. Това спира развитието на биологията и селскостопанските науки за повече от десетилетие. Жертви на това влияние стават наши световно известни учени. Малко по-късно във връзка с идеологическата критика на т.нар. “физически идеализъм” се затормозява до около 1961 г. развитието на теоретичната химия и физика.

Въпреки противоречивия характер на развитието на Академията от 50-те до средата на 80-те години, трябва да се отбележи, че през този период е изградена най-значителната част на материалната ѝ база. Построени са академичните градчета, институтите главно в областта на природните науки получават сравнително добра изследователска апаратура.

Учените от БАН започват от началото на 60-те години да преодоляват изолацията и едностранчивата международна ориентация, при това изпреварвайки значително държавните контакти със западните страни.

Развитие и международно признание получават редица научни школи в Академията предимно в областта на математиката, информатиката, физиката, химията, биологията, геодезията, геологията и др.

Независимо от привидно високия процент от brutния вътрешен продукт, отделян в този период за науката в България, реално тя е слабо финансирана поради разпиляване на средства и субективни фактори, присъщи на т.нар. планова икономика. По финансови средства, отделяни за един учен, България е на едно от последните места в Европа. Фундаменталните науки са подценявани вследствие управленския лозунг “науката — непосредствена производителна сила”, налаган в отсъствието на адекватни пазарни икономически механизми. Това има редица негативни последици в живота на научната общност.

И все пак, редица наши учени и в този период дават своя принос за развитието на модерни клонове на българската промишленост.

Крахът на тоталитарната система /за чието начало считаме датата 10 ноември 1989 г./ заварва БАН като най-голяма комплексна организация за научни изследвания у нас, носеща белези на едно екстензивно развитие, но с високо квалифициран състав, развито научно сътрудничество с най-престижни национални и международни научни организации, със значителна, макар и остаряваща изследователска база и без реална академична автономия.

Общият демократичен подем в обществото ни през 1990-1991 г. се отразява благоприятно на развитието на българската наука и довежда до идеята за нов, демократичен Закон за БАН, изработен от учените от Академията и драматично приет от Великото Народно събрание през октомври 1991 г.

Този закон сложи солидна основа на демократичните преобразувания в Академията и превръщането ѝ в действителен национален център за научни изследвания. С този закон бяха премахнати привилегиите за участие в управлението на Академията по право, бе въведена пълна изборност с тайно гласуване на всички органи за управление и ръководни длъжности, бе възстановена академичната автономия. Бяха потвърдени изконни преференции на Академията, присъщи на подобни институции и университети в света. Институтите получиха определена автономия и станаха юридически личности.

Основните положения на Закона за БАН бяха доразвити и в изработения и приет през юни 1992 г. от Общото събрание на БАН нов Устав на Академията.

Тези благоприятни обстоятелства бяха естествена предпоставка за мащабна реорганизация на работата на Академията. Тя бе иницирана от самата академична общност след една обективна и задълбочена оценка на работата на институтите по всички основни научни направления. В многобройните експертни комисии взеха участие изтъкнати учени не само от Академията, но и от редица висши училища у нас, така че в значителна степен се включи и научната общественост в страната.

Реформата на БАН, започнала през 1991 г., беше една положителна стъпка напред, състояща се в прегрупиране и редуциране на състава на Академията — персоналът на БАН бе редуциран с 42 %, а числеността на научните звена беше намалена с 30 %. Това, обаче, не се отрази неблагоприятно на дейността на Академията, а напротив — интензивността и ефективността на работата в нея значително се увеличиха. Нарасна обемът и качеството на научната продукция.

Първостепенно значение за реформаторските процеси в Българската академия на науките имат процесите на интеграция на академичните институти в системата на световната наука. Именно благодарение на международното си сътрудничество българската наука се съхрани в значителна степен и финансово, и по същество в годините на икономически ограничения.

Днес Българска академия на науките е най-голямата и авторитетна национална и автономна организация за научни изследвания в България, обединяваща в едно общността на академиците и член-кореспондентите от една страна и учените от институтите на БАН.

В състава ѝ днес има 52 института, 12 централни лаборатории, 4 центъра и един самостоятелен музей.

Научният ѝ състав включва 3 700 учени и представлява около 18 % от научните работници в България.

В същото време Академията произвежда 60 % от реферираната научна продукция на страната и над 60 % от патентите в България.

Академията издава основната част — над 40 от престижните научни списания в България и осъществява научен книгообмен с над 1300 научни библиотеки в света.

Академията има международно научно сътрудничество с Национална академия на науките на Украйна и с още 44 Академии в Европа и целия свят. На ниво Академия сътрудничим освен с Харковския национален университет “В.Н.Каразин”, още с 2 университета в Израел, с 2 - във Франция, с 1 - в САЩ и с 1 - в Гърция. Независимо от това научните институти на Академията имат самостоятелно сътрудничество с над 40 други университета в чужбина.

БАН членува в практически всички международни академични организации и представлява България в над 20 международни научни организации.

Поради недостатъчното институционално финансиране на науката у нас основен източник и средство за развитие на научните изследвания в Академията от 15 години стана международното научно сътрудничество. За периода 1992 — 2006 г. проектите и договорите на Академията с чуждестранни и международни организации нарастват почти 18 пъти. От особено значение за Академията са участието на нашите учени в рамковите програми на Европейския съюз. Учените от Академията за сега са спечелили над 50 % от тези конкурси и проекти, спечелени за България, а 8 от 11-те центрове за превъзходство у нас са в Академията. В резултат на тази успешна дейност собствените приходи на Академията са вече над 40 % от бюджетната ѝ субсидия. Въпреки силно свития пазар на научен продукт у нас, институтите на БАН след 1991 г. ежегодно създават до 250 технически решения, като ежегодно се реализират в промишлеността и обществената практика до 150 от тях.

Академията осъществява и широко развиващата се оперативна дейност за научното осигуряване на държавата ни. Огромна, 24-часова дейност извършва НИМХ при БАН, от която само малка част са метеорологичните, хидрологичните и агрометеорологичните прогнози, известни в цяла България. Геофизичният институт поддържа националната сеизмологична служба на страната, като сведенията, които Сеизмичният център на института излъчва, незабавно стигат в МС и в отговорни държавни органи. Геомагнитното поле на България, както и йоносферната обстановка над страната постоянно се следят от същия институт. Постоянно се работи по интегрираното управление на водите и устойчивото използване на водните ресурси. Единственото звено у нас по компютърна вирусология работи в БАН и осигурява непрекъснато дейността на много министерства и ведомства у нас. Разбира се, това са само малка част от така наречените общодържавни дейности на Академията. Към тях следва да добавим и много важната дейност на нашите хуманитарни институти по изследване и опазване на българското историческо наследство и съхранение на българската национална идентичност.

Това е накратко днес Българската академия на науките, извървяла без прекъсване на дейността си и историческата приемственост своя 138 годишен път от далечната 1869 г., годината на нейното основаване като БКД.

В това се превърна, разви и прерастна скромното и крехко, но заредено с могъща виталност семенце на българската национална наука, наречено БКД. А негов пръв радетел и неуморен градинар бе професорът от Харковския университет, българинът Марин Степанович Дринов. За това му голямо и безсмъртно дело българската общественост му дължи вечна благодарност.

Всъщност и днешния празник на нашето единение дължим пак нему.

Ние сме признателни на Харковския национален университет, създавал и до последния му час условия за разцъфтяване на всестранната научна и общественополезна дейност. Ние сме убедени, че науката, която е могъща обединяваща сила, и звездните мигове на общата ни история ще осветяват пътя към нашето още по-значимо бъдещо единение като европейски и родствени славянски държави.

Благодаря Ви от името на Българската академия на науките!

